

Veturliði G. Óskarsson

Rit um aðkomuorð á Norðurlöndum

Ritröðin *Moderne importord i språka i Norden I–XI* (Oslo 2003–2009) er afrakstur samnefnds rannsóknarverkefnis. Aðalritstjóri er Helge Sandøy prófessor í Björgvin og var hann jafnframt í forsvari fyrir verkefninu. Út eru komin tólf bindi þegar þetta er ritað en áætlað er að bindin verði alls fimmtán. Auk þeirra verka sem hér verður fjallað um er innan tíðar von á bók eftir Jógvan í Lon Jakobsen um viðhorf í Færeyjum. Enn fremur er stefnt að því að út komi bók um viðhorf í finnskumælandi hluta Finnlands eftir Saija Tamminen. Loks er í vændum heildaryfirlit og lokaskýrsla í einu bindi eftir Helge Sandøy og Tore Kristiansen.

Meginmarkmið verkefnisins voru annars vegar þau að bera saman afdrif *aðkomuorða* (erlendra orða, tökuorða) sem borist hafa inn í Norðurlandamálin, þ.m.t. finnsku, eftir seinni heimsstyrjöld (1945) og hvernig orðin hafa aðlagast ritmáli og talmáli, og hins vegar að varpa ljósi á viðhorf málnotenda til slíkra aðkomuorða og annarra erlendra áhrifa á tungumálið (sjá heimasíðu verkefnisins, [http://folk.uib.no/hnohs/Moderne importord i spraka i Norden.html](http://folk.uib.no/hnohs/Moderne_importord_i_spraak_i_Norden.html)). Þau tólf bindi sem út eru komin eru vel yfir 2000 bls. að lengd og hafa að geyma meira en 70 mismunandi greinar, bókakafla og sérrit. Ekki er vegur að gera grein fyrir svo miklu efni í stuttri umsögn og verður hér að mestu staldrað við það sem snýr að íslensku.

Helge Sandøy (ritstj.). 2003. *Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord*. *Moderne importord i språka i Norden I*. Oslo: Novus forlag. 153 bls. ISBN 82-7099-380-8.

Þetta fyrsta bindi ritraðarinnar er ráðstefnurit með 17 greinum um ný orð og aðkomuorð og aðlögun þeirra í norrænum málum. Um Orð og tunga 14 (2012), 83–89. © Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík.

íslensku fjalla Guðrún Kvaran og Ásta Svavarsdóttir. Grein Guðrúnar nefnist „Typer af nye ord i islandsk“ (bls. 33–41) og fjallar höfundur þar um nýyrði í íslensku og íslensku nýyrðahefðina og gerir grein fyrir orðmyndunaraðferðum. Grein Ástu nefnist „Tilpasning af importord i islandsk“ (bls. 75–81) og fjallar hún þar almennt um aðlögun aðkomuorða í íslensku. Báðar greinarnar gera í stuttu máli prýðilega grein fyrir helstu grundvallaratriðum í nýyrðasmíð og viðtöku erlendra orða í íslensku.

Helge Sandøy og Jan-Ola Östmann (ritstj.). 2004. *„Det främmande“ i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord.* Moderne importord i språka i Norden II. Oslo: Novus forlag. 275 bls. ISBN 82-7099-395-6.

Átta greinar um opinber eða ríkjandi málpólitísk viðhorf til erlendra áhrifa á Norðurlandamálin. Greinarnar voru samdar að tilhlutan norrænu málnefndanna. Um íslensku fjallar Ari Páll Kristinsson í kaflinum „Offisiell normering av importord i islandsk“ (bls. 30–70). Kaflinn er greinargott yfirlit um helstu þætti sem lúta að ríkjandi viðhorfum gagnvart aðkomuorðum í íslensku á 150 ára tímabili, 1850–2000, með yfirliti um forsöguna fram á miðja 19. öld. Höfundur fjallar almennt um nýyrði og nýyrðastefnuna, um aðlögun aðkomuorða og rithátt þeirra, um starf orðanefnda og um orðabækur og þau viðhorf til orða af erlendum uppruna sem fram koma í þeim.

Bente Selback og Helge Sandøy (ritstj.). 2007. *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn.* Moderne importord i språka i Norden III. Oslo: Novus forlag. 173 bls. ISBN 978-82-7099-472-4.

Tíu bókarkafar um aðkomuorð í dagblöðum á Norðurlöndum eftir Bente Selback. Um íslensku er fjallað á bls. 25–36. Meginniðurstöðurnar eru þær að aðkomuorð eru mun færri en í dagblöðum annars staðar á Norðurlöndum. Þeim hefur þó fjölgað talsvert frá 1975 til 2000, að einu sviði undanteknu, sem eru íþróttafréttir en þar fækkaði aðkomuorðum um 80% á milli matsáranna. Umtalsvert færri aðkomuorð er að finna í ritstjórnarefni en í auglýsingum. Flest aðkomuorðin má rekja til ensku. Til grundvallar umfjölluninni liggja textar eins tölublaðs fimm íslenskra dagblaða frá árinu 1975 og þriggja frá árinu 2000. Elín Bára Magnúsdóttir orðtók textana og er textasafnið nálega 300.000 orð.

Tore Kristiansen og Lars S. Vikør (ritstj.). 2006. *Nordiske språkhaldningar. Ei meningsmáling*. Moderne importord i språka i Norden IV. Oslo: Novus forlag. 248 bls. ISBN 978-82-7099-439-7.

Níu bókarkaflar, auk tveggja viðauka, um viðhorf til notkunar á enskum orðum í Norðurlandamálum. Efnið byggist á símakönnun sem gerð var árið 2002. Úrtakið var um 500–1000 manns í hverju landi (801 á Íslandi) og voru sömu spurningar, alls níu, lagðar fyrir alla aðspurða. Úr þeim er unnið með megindelegum aðferðum. Um íslensku fjallar Kristján Árnason í kaflanum „Island“ (bls. 17–39). Meðal þess sem fram kemur er að helmingur íslensku þátttakendanna í rannsókninni notaði ensku daglega og er það umtalsvert meira en meðal aðspurðra í hinum löndunum. Íslensku þátttakendurnir voru eigi að síður neikvæðastir gagnvart notkun ensku, einkum sem vinnustaðarmáls. Yngstu þátttakendurnir voru þó mun jákvæðari gagnvart ensku en þeir eldri. Þá kemur einnig fram að hærri launum og meiri menntun fylgir í flestum tilfellum meiri notkun ensku, einkum talmáls.

Tore Kristiansen (ritstj.). 2006. *Nordiske sprogholdninger. En masketest*. Moderne importord i språka i Norden V. Oslo: Novus forlag. 183 bls. ISBN 978-82-7099-448-9.

Níu bókarkaflar um dulin eða ómeðvituð viðhorf íbúa á Norðurlöndum til enskra áhrifa. Notuð var sú aðferð sem nefnist „matched guise test“ (grímupróf), þar sem þátttakandi í rannsókn metur sama mælanda tvisvar án þess að vita af því sjálfur. Um íslensku skrifar Halldóra Björt Ewen í kaflanum „Island“ (bls. 33–48). Meðhöfundur er Tore Kristiansen. Þátttakendur í íslenska hlutanum voru um 350. Þeir hlustuðu á fimm hljóðupptök með lesnum fréttatextum, sem að mestu leyti voru samhljóða, og voru beðnir að meta hve vel þeir teldu lesarana henta til að gegna starfi útvarpsfréttamanns. Skyldu þeir leggja mat á það hversu metnaðarfullir, aðlaðandi, greindir, traustvekjandi, duglegir, sjálfstæðir, áhugaverðir og afslappaðir lesararnir væru og raða þeim svo með hliðsjón af því. Í tveimur af upptökunum var sami lesari. Í annarri var komið fyrir nokkrum enskum orðum í textanum en í hinni voru á sömu stöðum höfð íslensk orð. Rannsóknin miðast við þessa tvo texta. Meginniðurstöðurnar eru þær að mat þátttakenda á lesaranum var mun jákvæðara þegar hann las „hreina“ textann en þegar hann las þann sem hafði að geyma aðkomuorð. Það kom þó í ljós að grímupróf af þessu tagi er erfitt að leggja fyrir Íslendinga og Færeyinga því að raunverulegt markmið rannsóknarinnar reyndist

erfitt að fela fyrir þeim. Það átti ekki við um þátttakendur annars staðar á Norðurlöndum.

Guðrún Kvaran (ritstj.). 2007. *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden*. Moderne importord i språka i Norden VI. Oslo: Novus forlag. 188 bls. ISBN 978-82-7099-474-8.

Sjö bókarkaflar sem einkum fjalla um innlend samheiti aðkomuorða („aflsningsord“), oftast nýyrði. Markmið þessa hluta rannsóknarinnar var fyrst og fremst að kanna afstöðuna á milli aðkomuorða og samsvarandi „heimaorða“ með tilliti til notkunar og hlutfallslegrar tíðni. Rannsóknin er að hluta byggð á sama efni og greint var í 3. bindi ritraðarinnar, þ.e. texta dagblaða frá árunum 1975 og 2000, en að auki var leitað í gagnasöfn. Guðrún Kvaran fylgir ritinu úr hlaði með greinargerð um verkefnið (bls. 9–18) og fjallar síðan um íslenska þáttinn í kaflanum „Importord og aflsningsord i islandsk“ (bls. 19–48). Að lokinni greinargerð um bakgrunn málhreinsunar og íslenskrar málstefnu og um efnisval fyrir rannsóknina og greiningu efnis fjallar höfundur um 40 orð sem valin voru sérstaklega fyrir norrænu heildarrannsóknina af fjórum efnissviðum (tölvur, matur og matvæli, boltaíþróttir og dægurtónlist ungmenna) og hvaða orð eru notuð í hverju tilviki í íslensku. Enn fremur gerir höfundur grein fyrir sérathugun á 138 orðum sem valin voru til nánari athugunar. Lokahluti bókarkafans fjallar um þær orðmyndunaraðferðir sem viðhafðar voru við myndun orðanna af efnissviðunum fjórum.

Pia Jarvad og Helge Sandøy (ritstj.). 2007. *Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning*. Moderne importord i språka i Norden VII. Oslo: Novus forlag. 221 bls. ISBN 978-82-7099-484-7.

Átta bókarkaflar um aðlögun orða af erlendum uppruna með tilliti til framburðar og beygingar í Norðurlandamálum. Um íslensku fjallar Ásta Svavarsdóttir í kaflanum „*Djúsið* eller *djúsin*? Om tilpasning af moderne importord i islandsk talesprog“ (bls. 27–51). Hún greinir þar frá rannsókn á 20 málbreytum, fimm beygingarlegum og fimmtán hljóðfræðilegum. Rannsóknin byggist á 43 viðtölum sem tekin voru árið 2004. Í viðtölunum var merkingu 50 orða lýst fyrir þátttakendum og þeir beðnir að giska á hvaða orð væri um að ræða. Þar með er komið í veg fyrir að ritháttur orðs eða framburður og notkun spyrjanda hafi áhrif á niðurstöðuna. Í flestum tilfellum giskuðu þátttakendur á það orð sem leitað var eftir. Þar var ætíð um að ræða orð sem borist hafa úr ensku í íslensku eftir 1945. Meginniðurstaðan er sú að aðkomuorð af

Þessum toga laga sig yfirleitt vel að íslensku máli og á það einkanlega við um framburð þeirra. Hljóðfræðibreyturnar sem rannsakaðar voru koma langoftast fram með því gildi sem svarar til eðlilegs íslensks framburðar að tveimur undanskildum sem ekki sýna jafnskýra aðlögun. Það eru samhljóðaklasar í upphafi orða eins og *chilla* og langt/stutt sérhljóð á undan tveimur samhljóðum í orðum á borð við *roast-beef*, en hvort tveggja er þó mun oftast lagað að íslensku hljóðkerfi en ekki. Hið sama á við um beygingarlegar breytur að undanskilinni sambeygingu lýsingarorða af enskum toga, en þau eru iðulega höfð óbeygð.

Helge Omdal og Helge Sandøy (ritstj.). 2008. *Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske samfunn*. Moderne importord i språka i Norden VIII. Oslo: Novus forlag. 187 bls. ISBN 978-82-7099-490-8.

Sjö bókarkafnar sem fjalla um aðlögun nýlegra aðkomuorða (þ.e. sem tekin hafa verið upp eftir seinni heimsstyrjöld), fyrst og fremst af engilsaxneskum uppruna, að norrænu ritmálunum. Um íslensku skrifar Ásta Svavarsdóttir í kaflanum „Staffið er megakúl.“ Om tilpasning af moderne importord i islandsk skriftsprog“ (bls. 21–48). Höfundur greinir þar 458 íslensk orð úr sömu athugun á dagblaðatextum og þeirri sem fjallað var um í 3. bindi ritraðarinnar, aukinni með viðbótargögnum úr gagnagrunni *Morgunblaðsins*. Af þessum orðum eru 292 úr ensku. Greiningin byggist á 45 mismunandi stafsetningar- og beygingarlegum breytum, og miðast greiningin á stafsetningaraðlögun við orð af enskum uppruna en hin beygingarlega við öll orðin sem athuguð voru. Meðal þess sem fram kemur er að langflest aðkomuorðin eru annaðhvort beygingarlega aðlöguð eða hlutlaus með tilliti til þeirra breytna sem kannaðar voru, og einungis 2% sýna augljós merki um erlend beygingareinkenni. Öllu fleiri orð sýna einhver erlend merki í rithætti sínum en þó er nálega helmingurinn lagaður að íslenskum ritvenjum og fjórðungur í viðbót er hlutlaus með tilliti til breytna sem voru kannaðar; minna en þriðjungur orðanna er því ritaður andstætt íslenskum ritvenjum.

Síðustu fjögur rit þessarar ritraðar, sem fjallað er um hér, eru eigindlegar sérrannsóknir sem fjalla um sænsku, dönsku, íslensku og Finnlandssænsku.

Catharina Nyström Höög. 2005. *Teamwork? Man kan lika gärna samarbeta! Svenska åsikter om importord*. Moderne importord i språka i Norden IX. Oslo: Novus forlag. 190 bls. ISBN 978-82-7099-411-3.

Jacob Thøgersen. 2007. *Det er meget godt som det er ... er det ikke? En undersøgelse af danskernes holdninger til engelsk*. Moderne importord i språka i Norden X. Oslo: Novus forlag. 270 bls. ISBN 978-82-7099-479-3.

Hanna Óladóttir. 2009. *Shake, sjeik eller mjólkurhristingur? Íslandske holdninger til engelsk sprákpávirkning*. Moderne importord i språka i Norden XI. Oslo: Novus forlag. 149 bls. ISBN 978-82-7099-567-7.

Leila Mattfolk. 2011. *Attityder till det globala i det lokala. Finlands-svenskar om importord*. Moderne importord i språka i Norden XII. Oslo: Novus forlag. 237 bls. ISBN 978-82-7099-653-7.

Í þessum fjórum ritum er dregið saman mikið efni um viðhorf Svía, Dana, Íslendinga og sænskumælandi Finna til tungumálsins og til erlendra áhrifa og aðkomuorða, einkum úr ensku. Sænska og íslenska rannsóknin byggjast á djúpvíðtölum við 24 einstaklinga hvor rannsókn, sú finnska á 36 víðtölum og sú danska á víðtölum við 47 einstaklinga. Öll víðtölin voru tekin árin 2002–2003. Þátttakendur voru valdir samkvæmt hugmyndum um lífsstíl, sem er vinnulíkan ættað úr félagsfræði og markaðssálfræði, og þeim skipt í fjóra hópa með hliðsjón af því sem til einföldunar mætti kalla stjórnendur og undirmenn. Skiptingin miðast annars vegar við einkenni vinnustaðarins, þ.e. hvort um er að ræða hefðbundið framleiðslufyrirtæki eða nútímalegt þjónustufyrirtæki, og hins vegar við stöðu fólks á vinnustað, þ.e. yfirmenn og millistjórnendur andspænis undirmönnum. Talið er að þessir þættir hafi áhrif á, eða endurspegli, að einhverju leyti lífsstíl fólks og sjálfsmynd og þá um leið viðhorf þess. Í reynd eru fyrirtækin valin fyrst og síðan þátttakendur innan þeirra. Reynt var að hafa meðalaldur sem næstan 35 árum. (Sjá nánar Höög 2005:41 o.áfr., Thøgersen 2007:20 o.áfr., Hanna Óladóttir 2009:33 o.áfr., Mattfolk 2011:37 o.áfr.)

Greinargerð Hönnu Óladóttur hefst á sögulegum inngangi sem er prýðileg viðbót við umfjallanir Guðrúnar Kvaran og Ástu Svavarsdóttur í 1. bindi ritraðarinnar og Ara Páls Kristinssonar í 2. bindi. Meginkafli ritsins er greining 24 einstaklingsvíðtala. Er þar fjallað um notkun ensku og viðhorf til hennar, íslenskt mál og viðhorf til

Þess og notkun nýyrða og aðkomuorða. Meðal annars kemur fram að stjórndur noti ensku heldur meira í starfi en undirmenn en lítill eða enginn munur sé á enskunotkun í frítíma viðmælenda. Viðmælendur telja að Íslendingar eigi að tala íslensku sín á milli og eru fremur neikvæðir gagnvart notkun ensku sem vinnustaðarmáls. Háskólakennsla mætti, að þeirra mati, fara fram á ensku þar sem slíkt er nauðsynlegt. Almennt eru þeir jákvæðir gagnvart aukinni áherslu á enskukennslu en lítill áhugi er fyrir því að skipta úr ensku yfir í íslensku sem notendamál í tölvukerfum sem þeir nota. Margir viðmælendanna líta á íslensku sem helsta sameiningartákn þjóðarinnar og margir þeirra eru óánægðir með fjölda aðkomuorða í málinu. Þeir eru eigi að síður fremur jákvæðir gagnvart aðlögun erlendra orða. Almennt eru þeir mjög jákvæðir gagnvart nýyrðum en nota þau minna en efni standa til. Ein helsta ástæðan er sú að nýyrðin koma of seint, notendur eru orðnir vanir erlendu orðunum sem nýyrðin eiga að leysa af hólmi.

– o –

Ritröðin sem hér var greint frá er mikið verk og einstakt í sinni röð. Með henni er skráð merkileg vitneskja um áhrif enskrar tungu á norræn mál og finnsku, um stöðu þeirra áhrifa í upphafi 21. aldar og um þróun þeirra um rúmrar hálftrar aldar skeið. Ekki verður hægt að fjalla um þetta efni á komandi árum, né almennt um áhrif heimsmálsins á önnur mál, án þess að hafa niðurstöður *Moderne importord i språka i Norden* til hliðsjónar. Ég vil óska ritstjórum og höfundum til hamingju með afraksturinn.

Veturlíði G. Óskarsson
Uppsalaháskóla
veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se

